

Szolnok-Doboka vármegye: az Afrika-kutató Teleki Sámuel szülőföldje

I. Szolnok-Doboka vármegye

A vármegye az 1876. évi XXXIII. törvény cikk alapján alakult meg 1876. június 19-én, a régi Szolnok megye keleti részéből kivált Belső-Szolnok és Doboka vármegye nagyobb, nyugati feléből, kiegészülve a Kővárvidék egyes területeivel. Teljes kiterjedése hozzávetőlegesen 5150 km² volt. A Mezőséghez számított délkeleti része kivételével – melyen a cegei, kisszéki és széki tavak találhatók – a vármegye teljes területét hegyvidék fedte. Északon a Lápos-hegység és a Cibles csoportjai, Nyugaton az Ilosvai-hegység, délen alacsonyabb hegyvidék, keleten pedig a Mezőség fedte le területét. Fontosabb folyói a Nagy- és Kis-Szamos, illetve a Lápos voltak. Északról Szatmár és Máramaros vármegyék, keletről Beszterce-Naszód vármegye, délről Kolozs vármegye, nyugatról pedig Szatmár és Szilágy vármegyék határolták. Szolnok-Doboka területe az őskortól kezdve lakott volt, főleg a Szamos és a Sajó képezte völgyek vidékén sűrűsödnek a régészeti lelőhelyek. A római hódítás idején a vármegye déli fele Dacia provincia északi határvidéke volt. A népvándorlaskor idején germán (gót), majd azt követően szláv törzsek telepedtek meg területén, a hunok és az avarok azonban nem szállták meg azt. A honfoglalást követően magyar és szász lakossága lett a vidéknek, amely később tovább bővült ruszin, román és örmény ajkú telepésekkel. A vármegye összlakossága 1910-ben valamivel több, mint 251 ezer személy volt, ebből kerekítve: 75,2% román, 20,7% magyar, 2,7% német. Magyar

többségűek voltak azonban a nagyobb települések, így pl. Dés, Szék vagy Szamosújvár. A vármegye nyolc járásra volt felosztva 1910-ben: Bethleni járás, székhelye Bethlen, Csákgorbói járás, székhelye Csákgorbó, Dési járás, székhelye Dés (rendezett tanácsú város), Kápolnokmonostori járás, székhelye Kápolnokmonostor, Kékesi járás, székhelye Kékes, Magyarláposi járás, székhelye Magyarlapos, Nagyilondai járás, székhelye Nagyilonda, Szamosújvári járás, székhelye Szamosújvár (rendezett tanácsú város). A vármegye a magyar országgyűlésben hét fővel képviseltette magát. Az európai nagy háborút követően a román megszállás alá került fiatal vármegye 1919 januárjától gyakorlatilag, majd 1920-tól hivatalosan is a Román Királyság területéhez tartozott. A román közigazgatás a vármegyét megszüntette, és területéből – azt megkurítva, nagyjából 750 km²-rel – 1925. június 14-én létrehozta Szamos megyét. A II. bécsi döntés értelmében a megye 1940 őszén visszakerült a Magyar Királysághoz és kissé módosult területtel (4067 km²) 1944 októberéig ismét fennállt. A II. világháború után újra Románia része lett; 1944 novembere után, a szovjet és román csapatok bevonulását követően, visszaállították a bécsi döntés előtti határait. Területe 1960-ban Kolozs, Máramaros, Beszterce-Naszód és Szilágy megyék között felosztásra került. A vármegye története azonban ennél jóval hosszabb időre nyúlik vissza, hiszen összetevő komponensei már az Árpád-kor hajnalán megszervezett közigazgatási egységek voltak.

II. Dobokavármegye

Dobokavármegye az Erdélyi medence északi felének egy harmadnyi sávján terült el. 20-30 km keskenységben, 150 km hosszszan elnyúló területe nem földrajzi egységet zárt be, hanem a medence főfolyójától, a Szamostól valamint a közelében levő vártól és sóbányától két irányban kiinduló mestereséges felosztás eredménye volt. A helynevek tanúsága szerint a honfoglaló magyarság a nagyobb folyóvölgyek vidékén gyér szláv nyelvű lakosságot talált. Szláv telepítések később is kimutathatók, ellenben az Árpád-kori helynevek között román egy sem akad. A jórészt lakatlan Erdélyi-medencét a honfoglalók népesítették be a későbbi századokban. Doboka megszervezésének időpontját tekintve nincs konszenzus a kutatásban. Így pl. Kristó Gyula Szent István-korinak tartja a vármegyét, amely ráadásul az első az erdélyi megyék között, de Hóman Bálint véleménye szerint az csak a tatárjárás után szakadt ki Szolnok megye területéből. Mint az erdélyi vármegyék többsége, Doboka is határispánság lett. Bár a besenyő támadásnak leginkább kitett Sajó-völgyben határőr telepítésre már a X. század első felében sor kerülhetett, amikor ide kend néprészeket helyeztek (Kendtelek Kerlés és „Sárvár” mellett illetve Kend Doboka várának közelében), az intézményes határvédelmi berendezkedés az államszervezés idejétől számítható. A fő gyeplővonal a Mélyes és Lekence vízválasztója lehetett, az ettől keletre eső Sajó-medence gyeplővel volt. A határvédelem a fő utak szorosainál épített torlaszokon, kapukon illetve az oda helyezett őrk és lövők vagy a katonai segédnépek telepein épült fel. A Nagyszamos áttörésénél Ormező mutat őrtelepülésre, míg Tótör a vár mellett lakó őrök telepe lehetett. A Széktől keletre vezető úton Göckapusa és Gyepüserdő, a Buzától keletre vezető nagy úton pedig Nagykapus

szolgált útlezáró helyül. XI. századi határvédelem település a Beszterce-völgyi Besenyő, mely felett Korhány- (Curhana-) hegy neve tanúskodik török nyelvűkről. A besenyőkkel és úzokkal felbukkanó türpej népelem települése lehet a Rozva menti Törpény. Ugyancsak határvédelem volt a feladata azoknak a Rajna-vidéki szászoknak, akiket II. Géza telepített a Beszterce, Budak és Rozva völgyébe. A gyeplővel betelepítésével, megyei szervezetbe iktatásával székhelyétől nagy távolságra terjesztette ki fennhatóságát, s az országhatár felé hosszan elnyúló „legyező” alakja így jött létre. A vármegye területén zajlott le a kerlési csata 1068-ban. A steppéről kiszoruló úzok Biharig hatoltak be az ország belsejébe, de Salamon király valamint Géza és László herceg hadai sikeresen felmorzsolták és visszaszorították a nomád támadókat a Kárpátokon túlra. A tatárjárás következtében a lakosság megyénkben is erősen megfogyatkozott, de a birtokadományozásokkal összefüggő telepítések változtattak a helyzeten. A termelési viszonyokban a XIII-XIV. században az állattenyésztés és a földművelés volt a jellemző. Kereskedelme a vásárhelyeken bonyolódott le; Doboka „váras” hely és Beszterce város mellett Vásárhely neve mutat korai vásárhelyre. Vásáros hely volt Bonchida, Szék és Buza, vámos hely pedig Bonchida. A megye fő úthálózatát sószállítás, valamint a várakat összekötő hadi utak rendszere alakította ki. Ezekon kívül a vásáros és vámos helyekből, a kaput és hidat említő helynevekből, továbbá a határjárásokból rekonstruálhatjuk a főbb utakat. A vármegye magyar és szász népei után Máramaros és Bukovina felől a XIV. században kezdtek oroszok és románok bevándorolni. Utóbbiak csak a XVI-XVII. században tűntek fel tömegesen a vármegye északi, hegyesebb vidékein. A vármegye legújabb lakosi az örmények, kik Apafi Mihály uralkodása alatt honosodtak meg Erdélyben.

III. Belső-Szolnok

Szolnok vármegye létrejöttének pontos időpontja ugyancsak vitatott, de az biztos, hogy a XI. század első felében alapította I. István vagy Péter. A Tisza menti területen túl azonban Erdélyben is volt egy további – utóbb két részre váló – Szolnok megye. E két tömbben fekvő Szolnok megye határait hozzávetőlegesen 150 km-nyi távolság választotta el egymástól. Minden bizonnyal a szolnoki várelemek kelet felé tartó expanziójának köszönhető, hogy földeket szereztek, de ezek nem képeztek összefüggő területet. E keleti irányú terjeszkedés útjában állt a már létező Bihar és Szabolcs vármegye is, így a szolnoki várnépek ezen várispánságok területein túl szereztek maguknak birtokokat. Szolnok vármegye nyugati fele a váci egyházmegye területén feküdt, míg a keleti tömb az erdélyi püspökség területén létesült. 1279-ben az erdélyi Szolnok megyét Külső-Szolnoknak, míg 1320-ban és 1330-ban Belső-Szolnoknak nevezik oklevelekben. A terminológia ingadozott ugyan, de a XIV-XV. század fordulójára a Tisza menti Szolnok vármegye lett Külső-, míg az erdélyi Belső-Szolnok. A XV. század elején az erdélyi Szolnok megye is kétféle vált; nyugati részét Közép-Szolnoknak, keleti felét pedig tovább-

ra is Belső-Szolnoknak nevezték, 1441 után a legkeletibb Belső-Szolnok Erdély részévé vált, míg Közép-Szolnok a történeti Erdély határain kívül maradt.

IV. Kővárvidék

Szolnok-Doboka harmadik alkotórésze Kővár és vidéke, mely az Árpád-korban lakatlan erősség volt. A XIV. században Károly Róbert Nagybánya városának adományozta, ezt követően Zsigmond király 1392-ben Kővárt Balk és Drág (a Drágffyak őse) oláh vajdának adományozta. Később az erdélyi fejedelmek korában katonai terület volt. 1849 után Wohlgemuth báró császári altábornagy, Erdély polgári és katonai kormányzója megszüntette az eddigi vármegyéket és székeket, Erdélyt hat katonai kerületre osztotta fel; e katonai parancsnokságok egyike volt a Szolnok-Dobokai területeket magába foglaló kerület, Retteg központtal.

KATONA-KISS ATILLA

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. kötet. Budapest, 1987.
- KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988.
- Pallas Nagy Lexikona. XV. kötet. Budapest, 1897.
- Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. I. kötet. A vármegye általános leírása, múltja és megalakulásának ismertetése. Írták: Tagányi Károly, Réthy László, Pokoly József. Dés, 1901.

A MEGYE HELYE A TÖRTÉNELMI ÁLLAM TERÜLETÉN